

2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971: [Електронний ресурс] Сайт Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
3. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992: [Електронний ресурс] Сайт Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>.
4. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI: [Електронний ресурс] Сайт Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>.
5. Лагутіна І. В. Право на здорові й безпечні умови праці та «зелена» економіка / І.В. Лагутіна // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Правознавство. – 2013. – Т. 18. – Вип. 1. – С. 42–51.
6. Хлобистов С. В.: «Економіка є залежним компонентом природного середовища, в межах якого вона існує і є його частиною» / журнал Кореспондент інтерв'ю
7. Перга Т. Зелена економіка як механізм подолання безробіття: утопія чи реальність? / Т. Перга // Політичний менеджмент. – 2012. – № 3. – ст. 92-101.
8. Амелічева Л. П. Деякі проблеми правового регулювання соціального діалогу як компоненти гідної праці в світлі концепції «зеленої» економіки / Л. П. Амелічева // Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез Міжнародної наукової конференції «П'ятнадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 21–22 жовтня 2016 року): [у 2-х частинах.]. – Частина перша. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2016. – 233с.

УДК [343.97:343.9.018.3::316.4.06]:316.356.2

НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї: СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ ТА ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ

О. В. Мірошніченко, Т. В. Михайліна

Анотація. У статті викладено сутність та зміст поняття «насильство в сім'ї» як суспільно небезпечного діяння одного члена сім'ї по відношенню до іншого, спрямованого на порушення його прав і свобод як людини і громадянина, які призводять до його морального, фізичного чи психологічного страждання. Виокремлено ознаки насильства в сім'ї. Розкрито види насильства в сім'ї. Узагальнено причини, що призводять до насильства в сім'ї: а) соціальні; б) економічні; в) психологічні; г) педагогічні; г) правові; д) політичні; е) фізіологічні; е) медичні.

Ключові слова: насильство в сім'ї, фізичне насильство в сім'ї, сексуальне насильство в сім'ї, психологічне насильство в сім'ї, економічне насильство в сім'ї, ознаки насильства в сім'ї.

Сім'я є невід'ємною частиною соціальної структури будь-якого суспільства і виконує численні соціальні функції. Загальновідомо, що в сім'ї закладаються основи буття людини, її духовні, моральні, світоглядні якості, а від психологічного здоров'я родини багато в чому залежить моральний стан суспільства. Поширення проявів насильства в сім'ї не лише руйнують гармонію і злагоду в родині та спричиняють сімейне неблагополуччя, а й виступають однією з передумов злочинності в суспільстві загалом. Насильницькі дії з боку членів власної родини завдають серйознішу психологічну та фізичну шкоду, ніж аналогічні діяння з боку сторонніх осіб. Вони порушують основний принцип життєдіяльності родини – безпечне та комфортне існування будь-якого її члена. Крім того, діти, які виростають в таких сім'ях, у майбутньому можуть переносити цей негативний досвід у власне життя [1].

Насильство в сім'ї – надто розповсюджена форма порушення прав людини. Протиправні дії проти когось із членів родини нерідко супроводжуються агресією, приниженням та жорстокою поведінкою. Подібні дії з боку особи, що чинить насильство в сім'ї, призводять до погіршення фізичного, психічного та соціального стану здоров'я постраждалої особи чи кількох осіб, членів цієї родини. Як правило, найчастіше від сімейного насильства страждають жінки, діти та люди похилого віку, хоча про останню категорію йдеться дуже мало.

На суспільному рівні протягом тривалого часу в Україні проблема насильства в сім'ї не обговорювалася. Правозахисні жіночі громадські організації стали не тільки ініціаторами захисту жертв насилля, а й підштовхували органи державної влади до формування необхідної законодавчої бази, яка б сприяла розширенню загальнодержавної системи захисту потерпілих від насильства.

Проблематику насильства як загальносоціального явища досліджували у своїх роботах вітчизняні науковці: А. А. Гусейнов, Л. М. Герасіна, В. В. Голіна, В. Д. Губін, І. Н. Даньшин, А. К. Зайцев, А. М. Ковальов, А. П. Огурцов та ін.

Прийняття ж законодавчої бази у сфері попередження насильства в сім'ї стало підтвердженням винесення проблеми насилля в сім'ї на державний рівень, що однозначно підтверджує актуальність обраної теми дослідження.

Метою наукової статті виступає юридичний аналіз сутності та змісту насильства в сім'ї, а також його видів, уточнення ознак насильства в сім'ї, узагальнення причин даного асоціального явища та засобів боротьби з ним.

Реальні масштаби проявів насильства в сім'ї сьогодні важко визначити. Кількість справ за фактами насильства не відображає його реального рівня та масштабів поширення, оскільки насильство в сім'ї часто буває прихованим.

Проблема насильства в сім'ї є однією із найактуальніших для українського суспільства. Про це свідчать дані і правоохоронних органів, і неурядових організацій. Так, за даними правоохоронних органів України на обліку за вчинення насильства в сім'ї знаходяться близько 90 тисяч осіб.

Щорічно близько 5000 неповнолітніх стають жертвами злочинних посягань, в тому числі й з боку батьків або осіб, що їх замінюють чи займаються вихованням, з них 400 гинуть, 2000 одержують тілесні ушкодження; реєструється понад 5000 сексуальних злочинів, що включають розтлінні дії дорослих осіб стосовно малолітніх дітей, сягає тисячі кількість зґвалтувань; рятуючись від жорстокого поводження, щорічно закінчують життя самогубством приблизно 700 дітей і підлітків, а півтори тисячі залишають сім'ї. Дані статистичні дані свідчать про те, що «конвеєр виробництва злочинців» діє в нашій країні безперебійно [2, с. 110].

Також згідно з офіційною статистикою 35 % жінок, які звертаються до лікарень «швидкої допомоги», перебувають там через тілесні ушкодження, пов'язані із знущанням в сім'ї; 50 % всіх безпритульних жінок та дітей пішли з домівок, тікаючи від насильства в сім'ї; 50 % дітей з неблагополучних сімей, які зазнавали насильства в сім'ї, схильні до зловживання наркотичними засобами та алкоголем; близько 40 % усіх зареєстрованих вбивств відбувається саме в сім'ях; насильство в сім'ї є причиною 95 % справ про розлучення; існує також і той факт, що сексуальне насильство в сім'ї над жінками і малолітніми та неповнолітніми дітьми є доволі частим явищем і має високий рівень латентності.

Наведені дані показують, що проблема насильства в сім'ї є надзвичайно гострою в Україні. А отже, сім'я, будучи первинним та основним осередком суспільства, а також як особливий соціальний інститут, потребує всебічної політичної, соціально-економічної та правової підтримки та охорони з боку держави.

Для того, щоб усвідомити суспільну небезпеку такого явища як насильство в сім'ї, варто звернутись до законодавчого акту, який не лише встановлює права та свободи, які порушуються таким насильством, а й принципи відповідальності за такі порушення. Конституція – це основоположний законодавчий акт України, який встановлює визначальні принципи відповідальності держави за додержання прав та свобод своїх громадян і закладає важливу основу для додаткових законодавчих стратегій, спрямованих на протидію усім формам насильства в сім'ї. Суть насильства в сім'ї полягає в порушенні, насамперед, особистих прав і свобод конкретної людини.

Так, згідно зі статтею 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю

[3]. Як права та свободи, так і їх гарантії, є основними для визначення змісту діяльності держави, яка, у свою чергу, відповідає перед людиною за свою діяльність. Поряд з цим, основним обов'язком держави є утвердження та прав та свобод людини, а також їх забезпечення. Водночас, норми Конституції, як основного закону держави, закріплюють гарантії захисту сім'ї.

Відповідно до статті 32, ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України, а згідно з частиною 3 статті 27 Конституції України, кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. В той же час, згідно з Основним Законом держави, «шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї».

Варто зазначити, що Конституція України – це правова основа для розробки і розвитку галузей національного права, оновлення інших законодавчих, підзаконних, відомчих нормативних актів, розробки спеціальних програм і заходів, спрямованих на протидію насильству в сім'ї. Так, у 2001 році було прийнято Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», у якому надано визначення терміну «насильства в сім'ї» та зазначено його види, заходи з попередження насильства в сім'ї та відповідальність за вчинення таких протиправних дій тощо.

Відповідно до статті 1 даного Закону, насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю [4].

Насильницькі дії в сім'ї вчиняються виключно членом сім'ї. Тому є доцільним з'ясувати тлумачення поняття «члени сім'ї».

Члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання [4].

Таке визначення відповідає поняттю «сім'я», що міститься в ст. 3 Сімейного кодексу України: сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Її складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства [5].

Варто також звернути увагу на п. 6 Рішення «Про офіційне тлумачення поняття «член сім'ї» від 03.06.1999 р., №5-рп/99 Конституційного Суду України, у якому міститься роз'яснення з цього приводу. Конституційний Суд України розрізняє членів сім'ї на: членів сімей взагалі (відносить до них чоловіка або дружину, прямих родичів по низхідній і висхідній лініях – дітей і батьків) та членів сімей, які перебувають на утриманні або проживають із суб'єктами права (інші особи, що постійно мешкають з ними та ведуть спільне господарство, зокрема, не тільки близькі родичі (рідні брати, сестри, онуки, дід і баба), але й інші родичі чи особи, які не перебувають у безпосередніх родинних зв'язках (брати, сестри дружини (чоловіка); неповнорідні брати і сестри; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники, пасинки, падчерки тощо) [6].

Отже, виходячи із вищенаведеного, можна виділити такі характерні ознаки насильства в сім'ї: суб'єктами насильства в сім'ї є виключно рідні люди (члени сім'ї); необхідність у підтриманні спілкування насильника з жертвою насильства в сім'ї, підтримання та зберігання системи міжособистісних взаємовідносин; повторюваність вчинення насильницьких дій у сім'ї, циклічність такого насилля; певна тривалість таких дій; матеріальна чи емоційна залежність між суб'єктами; високий рівень латентності; низький рівень караності винних за вчинене насилля в сім'ї; досить часте поєднання

кількох видів насильства; порушення особистих прав і свобод особи (жертви насильства в сім'ї); вчинення насильницьких дій під впливом наркотичних речовин або алкоголю.

Ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» в залежно від форм прояву насильства виділяє чотири основні види насильства в сім'ї – фізичне, психологічне, сексуальне й економічне.

Фізичне насильство в сім'ї – умисне заподіяння одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, заподіяння шкоди його честі та гідності [4]. Фізичне насильство в сім'ї може проявлятися у вигляді дій (нанесення побоїв, заподіяння опіків, переломів тощо) та бездіяльності (відмова надати необхідну допомогу в разі хвороби).

Фізичне насильство вважається одним із найтяжчих видів насильства в сім'ї. Це пояснюється тим, що дії кривдника посягають безпосередньо на життя і здоров'я, недоторканість та безпеку особи, які, згідно зі статтею 3 Конституції України, визнаються найвищою соціальною цінністю [3]. Фізичним насильством у сім'ї можуть порушуватися також і особисті права членів сім'ї, такі як право на вільний розвиток своєї особистості, право на життя, свободу та особисту недоторканість.

Сексуальним насильством в сім'ї є протиправне посягання одного члена сім'ї на статеvu недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно неповнолітнього члена сім'ї [4]. Такі дії призводять до порушення прав і свобод членів сім'ї, як право на повагу гідності, право на особисту недоторканість, право на вільний розвиток своєї особистості тощо.

Кримінальний Кодекс України у Розділі IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» визначає такі види сексуального насильства як: примус жінки чи чоловіка до вступу в статевий зв'язок природним або неприродним способом; зґвалтування малолітньої особи; залучення до заняття дитячою проституцією з метою одержання прибутку та інші [7].

Проте сексуальне насильство в сім'ї може проявлятися не тільки у вигляді злочинів, а й у сексуальній поведінці, яка не суперечить кримінальному законодавству.

Психологічним насильством в сім'ї визнається насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдатися або завдається шкода психічному здоров'ю [4]. Зазначений вид насильства може порушувати такі права, як право на рівність у гідності та правах, право на повагу гідності, таємницю листування, телефонних розмов, кореспонденції, право на свободу слова тощо.

Проявами психологічного насильства в сім'ї є: напади з використанням лайливих слів та (або) криків, ігнорування почуттів особи, обмеження свободи дій та пересування особи, залякування чи постійне тримання членів сім'ї в страху, заподіяння шкоди особистим речам члена сім'ї, постійне незадоволення, безпідставні докори, звинувачення в бік члена сім'ї, підштовхування особи до самогубства тощо.

Економічне насильство в сім'ї – це умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я [4].

Економічне насильство в сім'ї виражається у своєрідному економічному тиску. До нього можна віднести й інші види позбавлення або обмеження трудових і майнових прав. Наприклад, заборона здійснювати оплачувану діяльність члену сім'ї при наявності його бажання та працездатності; позбавлення або обмеження члена сім'ї у можливості користуватися і розпоряджатися грошима, які він отримав у результаті здійснення діяльності або які є спільною власністю сім'ї тощо.

Економічне насильство в сім'ї може виявлятися у створенні ситуації, за якої один член сім'ї змушений систематично просити гроші, коли вони в сім'ї є, на утримання сім'ї або на власні потреби, у втягненні неповнолітніх у заняття жебрацтвом, пошкодженні чи знищенні майна іншого члена сім'ї або спільного майна, примушуванні чи втягненні в заняття проституцією. За найбільш небезпечні види економічного насильства в сім'ї передбачається кримінальна відповідальність.

Існують і інші критерії за якими класифікується насильство в сім'ї. Залежно від стратегії кривдника насильство в сім'ї може бути як явним, так і прихованим (непряме). Залежно від часу дії: насильство скоєне в минулому та насильство в сім'ї в сьогоденні. Залежно від тривалості дії виділяється насильство в сім'ї одиничного прояву, систематичне насильство в сім'ї та триваюче роками.

Наслідки такого явища, як насильство в сім'ї, мають здатність охоплювати декілька сфер за раз: фізичну, економічну, емоційну та сексуальну. Окрім того, таке явище є досить складним через відсутність чіткої різниці між його видами. Разом з тим, будь-який з видів такого насильства у домінуючій чисельності випадків призводить до руйнування особистості особи, яка виявилась постраждалою від нього. Це пояснюється тим, що, наприклад, сексуальне насильство, як і будь-яке інше, має наслідком приниження гідності постраждалої особи.

Подолання проблеми насильства в сім'ї не можливе без соціальної роботи. До якої відноситься ряд загальносоціальних та спеціальних заходів.

Загальносоціальні заходи попередження насильства в сім'ї трактуються у вітчизняному законодавстві досить широко. Вони становлять систему заходів держави, органів місцевого самоврядування, суспільства, суб'єктів надання соціальних послуг, що спрямовані на певні напрями. А саме: зміцнення сім'ї як соціального інституту та як союзу певних осіб; завчасне виявлення сімей, у яких існує загроза виявлення насильства, а також відвернення або обмеження причин та умов, які сприяють створенню такого насильства; забезпечення будь-якої дитини сімейним вихованням та можливостями для фізичного й духовного розвитку; забезпечення достатнього захисту від насильницьких проявів для будь-кого з членів сім'ї [8, с. 71].

При цьому, провідними суб'єктами надання профілактики насильства в сім'ї є відповідні спеціальні заклади, що підпорядковуються державі. Такі заклади мають назву Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, що створені для надання соціальних послуг згаданим особам, які знаходяться у скрутних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги.

Застосування ж спеціальних заходів, передбачених Законом України «Про попередження насильства в сім'ї», метою яких є профілактика та попередження насильницької поведінки, передбачають зверненнями жертв насилля в сім'ї до компетентних органів із заявою про вчинення проти неї протиправних дій

До передбачених законодавством спеціальних заходів з попередження насильства в сім'ї належать: офіційне попередження про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї; взяття на профілактичний облік та зняття з профілактичного обліку членів сім'ї, які вчинили сімейне насильство; захисний припис; стягнення коштів на утримання жертв насильства в сім'ї у спеціалізованих установах для жертв насильства в сім'ї. В цілому, будь-які спеціальні попереджувальні заходи та заходи юридичної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї мають бути передусім спрямовані на забезпечення безпеки особи, що постраждала від насильства в сім'ї, захист її прав та законних інтересів, підвищенні якості її життя.

Отже, насильство в сім'ї є глобальною проблемою не лише в нашій країні, а й багатьох інших країнах світу. Небезпечність такого насильства полягає в тому, що прояви насильницьких дій та жорстокості по відношенню до членів сім'ї руйнують не лише гармонію і злагоду в сімейному колі, а і виступають як одна із передумов виникнення злочинності на суспільному рівні. Тому насильство в сім'ї є проблемою, яка потребує

вирішення на рівні не лише сім'ї, а й держави та неурядових організацій. Адже від фізичного та духовного здоров'я і благополуччя сім'ї залежить стабільність і розвиток держави і суспільства в цілому.

У подоланні насильства в сім'ї, як глобальної проблеми людства, потрібно вдосконалювати систему внутрішньодержавних і міжнародних норм щодо попередження та протидії насильству в сім'ї. В Україні на сьогодні запропоновано до розгляду Верховної Ради законопроект «Про запобігання та протидію домашньому насильству», що робить країну ближчою до успіху в подоланні цієї проблеми.

Також особливої уваги заслуговує створення центрів матері та дитини; просвітницьких та навчальних програм для батьків, що матимуть на меті попередження насильства і жорстокого поводження з дітьми; методики діагностування і проведення опитування серед дітей, що стали жертвами насильства або були його свідками; методики оцінки потреб кожної дитини тощо.

Аннотация. В статье изложено сущность та содержание понятия «насилие в семье» как общественно опасное деяние одного члена семьи по отношению к другому, направленного на нарушение его прав и свобод как человека и гражданина, которые приводят к его моральному, физическому или психологическому страданию. Выделены признаки насилия в семье. Раскрыты виды насилия в семье. Обобщены причины, приводящие к насилию в семье: а) социальные; б) экономические; в) психологические; г) педагогические; д) правовые; е) политические; ё) физиологические; ж) медицинские.

Ключевые слова: насилие в семье, физическое насилие в семье, сексуальное насилие в семье, психологическое насилие в семье, экономическое насилие в семье, признаки насилия в семье.

Abstract. The article describes the essence of the notion "domestic violence" as a socially dangerous act of one family member towards another family member aimed at violation of rights and freedoms of a family member as a person and citizen, which lead to his moral, physical or psychological suffering. Identified signs of domestic violence. Reveals the types of domestic violence. Summarizes the causes that lead to violence in the family: a) social; b) economic; c) psychological; d) teaching; e) legal; f) political; g) physiological; h) medical.

Key words: domestic violence, physical violence, sexual violence, psychological violence, economic violence, signs of domestic violence.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Христова Г. О. Насильство в сім'ї та шляхи його попередження: законодавчий аспект / Г. О. Христова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.khpg.org/ru/index.php?id=1215440842.
2. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання: навч. посібник / С. І. Яковенко, Н. Ю. Максимова, Л. І. Мороз, Л. А. Мороз. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. – 260 с.
3. Конституція України (зі змінами, внесеними згідно із Законом від 30.09.2016 р. № 1401-VIII) // ВВРУ. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 р., № 2789 (із змінами, внесеними згідно із Законом № 609-V від 07.02.2007) // ВВРУ. – 2007. – № 15. – Ст. 194.
5. Сімейний кодекс України від 10.01.2002р., № 2947-III (із змінами, внесеними згідно із Законом № 1692-VIII, від 10.11.2016 р.) // ВВРУ. – 2002. – Ст. 135.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п'ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї»): Рішення КСУ, від 03.06.1999р., № 5-рп/99 // ОВУ. – 1999. – № 24. – С. 180.
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001р., № 2755-VI (із змінами, внесеними згідно із Законом № 1540-VIII, від 25.11.2016) // ВВРУ. – 2001. – № 25-26. – Ст. 447.
8. Стан системи попередження насильства в сім'ї в Україні: правові, соціальні, психологічні та медичні аспекти / В. М. Бондаровська, О. О. Кочемировська, Г. М. Лактіоновата ін.; за ред. О. Кочемировської. – К.: Вид-во ФОП Клименко Ю. Я., 2010. – 372 с.